

Suw meselesi Taliban bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň arasynда urşa sebäp bolarmy?

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025

Suw meselesi Taliban bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň arasynda
urşa sebäp bolarmy? SUW MESELESI TALIBAN BILEN ORTA AZIÝA
ÝURTARYNYŇ ARASYNDA URUŞA SEBÄP BOLARMY?

Dünýä boýunça arasynda öñki Sowet Soýuzynyň düzümine giren
Orta Aziýa respublikalarynyň halklarynyňam bolan iki milliard
adamyň gündelik durmuşy Tibet platosyndan we Hindiguş
daglaryndan gözbaş alyp gaýdýan derýalara bagly

Owganystanda elli ýyla golaý wagtdan soñ gurlan merkezi
häkimiýetiň täzeden ýola goýulmagy ýurduň goňşularы bilen
özara problemalarynyň ýarasyny ýene bir gezek gorjady.

Ençeme ýyly gandöküşikli uruşlar bilen geçen we bir bitewi
hökümeti bolmadyk Owganystanda şonuň üçin döwlet
infrastruktura boýunça-da hiç zat edip bilmədi. Döwlet güýji
bilen alnyp barylýan uly maksatnamalaryň ýoklugy we ýurduň
kynçylyklar bilen başyna gaý bolmagy Owganystanyň goňşularyny
aýratynam suw gorlarynyň paýlanyşygy boýunça has ynamly
ädimleri ätmäge iterdi.

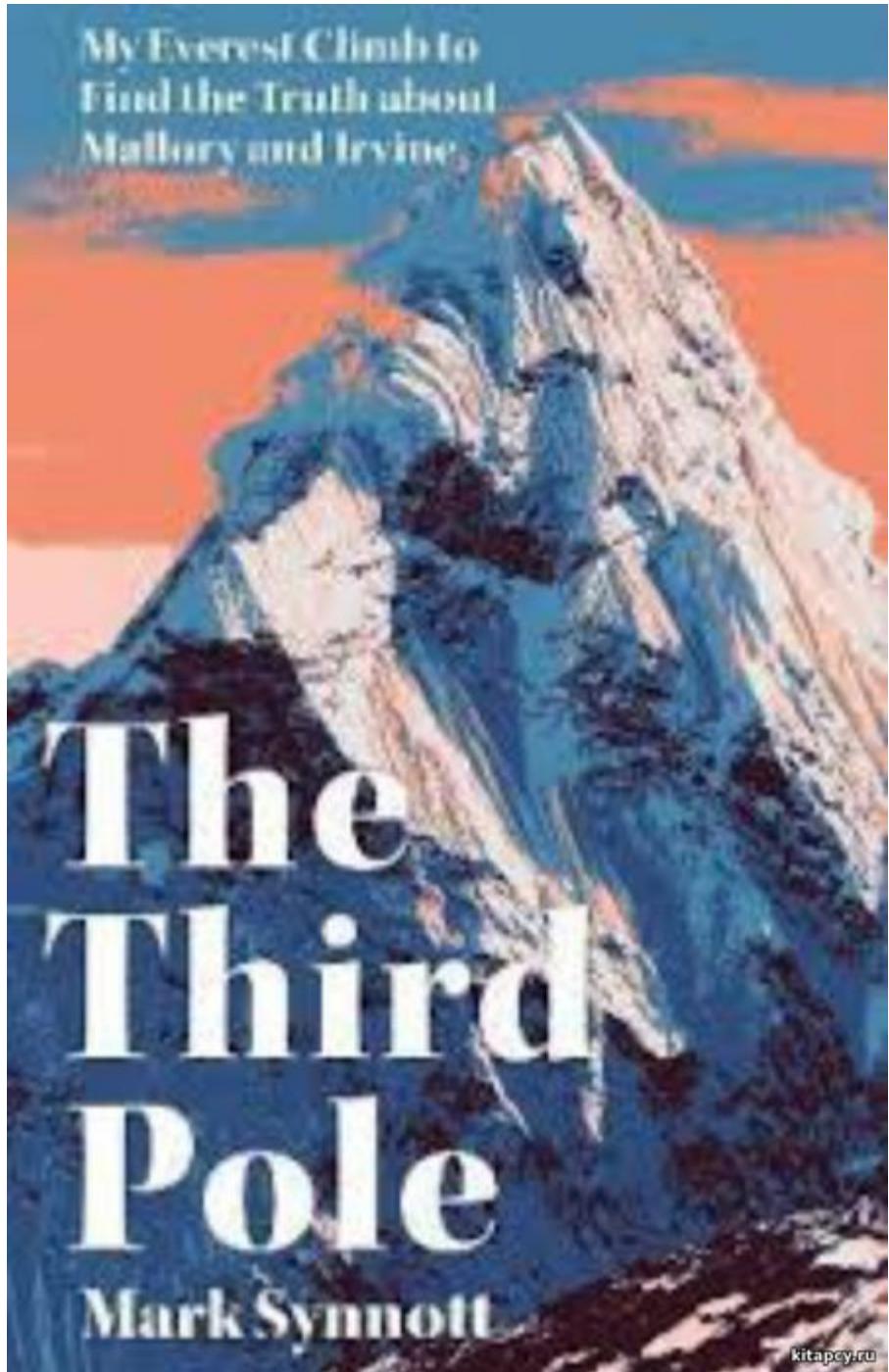
Emma 2021-nji ýylda Talibanyň gaýtadan häkimiýet başyna
gelmegi bilen gurlan merkezi hökümet bilen birlikde döwletiň

güýjüne daýanyp alnyp barylýan taslamalaram täzeden ýola goýuldy. Bu taslamalaryň işe başlamagy bilen birlikde Owganystanyň serhetdeş goňşularы bilenem problemalary galñady. Owganystan bilen Eýranyň, Türkmenistanyň, Özbegistanyň, Täjigidistanyň arasynda suw meselesi boýunça problemalar döräp başlady.

Australiýaly žurnalistka Linn O'donnell ABŞ-nyň «Foreign Policy» žurnalynda taraplaryň arasyndaky suw problemasynyň üstünde durup geçdi.

O'donneliň makalasyny türkmen diline geçirip, Siziň dykgatyňza ýetirýärис.

Türkmenistanda ýasaýyş jaýlarynda suw krantlary akanok, çekirtge sürüleri ekinleri gemrip-gutaryp barýar. Gazagystanda Hazar deňzi kak suwuna döndi, bir ýandanam adatdan daşary ýagdaý yylan edilýär. Özbegistanda halkara gul-işçi boýkotynyň soňlanmagy Aral deňziniň guramagyna getiren pagta bolan islegi artdyrýär. Taliban baş gurak Orta Aziýa ýurdy bilen araçägi emele getiren Amyderýadan suw çekmek üçin kanal gazýar. Owganystan bilen Eýran serhetden aňyrky suwy bölüşip bilmän gyzgyn çaknyşyklara girýär. Käbir hünärmenler uzak wagtdan bări bolmagyna garaşylýan «suw uruşlarynyň» birinji ädimleriniň eýyämden ädilen bolmagynyň mümkünliginden gorkýar. Dünýä boýunça arasynda öñki Sowet Soýuzynyň düzümine giren Orta Aziýa respublikalarynyň halklarynyňam bolan iki milliard adamyň gündelik durmuşy Tibet platosyndan we Hindiguş daglaryndan gözbaş alyp gaýdýan derýalara bagly. Suw gorlarynyň uzak wagtlap bisarpa tutulyp gelinmegi, geleňsizlik, isripçilik sähralary ýakyp-ýandyryp barýan we birnäçe ýyl bări dowam edip gelýän gurakçylyk bilen birigensoň, ahyrsoňunda klimat üýtgesmelerine uçran hökümetleri sarsdyryp taşlady.

Özbegistanyň, Täjigistanyň, Türkmenistanyň prezidentleri awgust aýynda Türkmenistanyň paýtagty Aşgabatda ýyllik duşuşyklary üçin ýygnak geçirerler we olaryň gün tertibinde suw meselesi bolar. Syýasy güýjüň umuman alanda tebигy baýlyklaryň çykarylyşyna bagly sebitde gitdigiçe has köп isleg bildirilýän bir zat bar: Suw.

Suw boýunça hünärmenleriň biragyzdan makullaýan az sanly meselelerinden biri – howpuň ekzistensialdygy we çözgüdiň kollektiwleyín bolmagynyň gerekdigi. Gowulyga ýormak isleýänler Gazagystanyň, Gyrgyzystanyň, Täjigistanyň, Türkmenistanyň, Özbegistanyň tagallalary birleşdirip işläp

biljekdigininiň subutnamasy hökmünde Sowet Soýuzynyň dargamagyndan soň otuz ýyldan gowrak wagtyň dowamynda dowam eden gelen parahatçylyga ýşarat edýär. Gimalaý deltasy boýunça «Third Pole» maglumatlar platformasynyň baş redaktory Omar Ahmed dagy bolsa, suw meselesindäki howatyrlanmalary «diplomatiki minanyň düşelen meýdany» hasaplaýar.

O.Ahmed Hytaýyň öňbaşçylyk eden ýagdaýynda Şanhaý Hyzmatdaşlygy guramasynyň (SHG) iň netijeli çözgüde gelip biljegini öňe sürýär. Emma SHG-nyň lokomotiw güýji bolan Hytaýyň özüniň suw boýunça problemalary bar we Orta Aziýadaky uly «Guşak we Ýol» infrastruktura maksatnamasy ara atylanda «gök guşak» maksatnamalaryna o diýen üns berenok. O.Ahmediň pikiriçe, Hytaýyň «lomaý gazançdan başga zada işdäsi ýok».

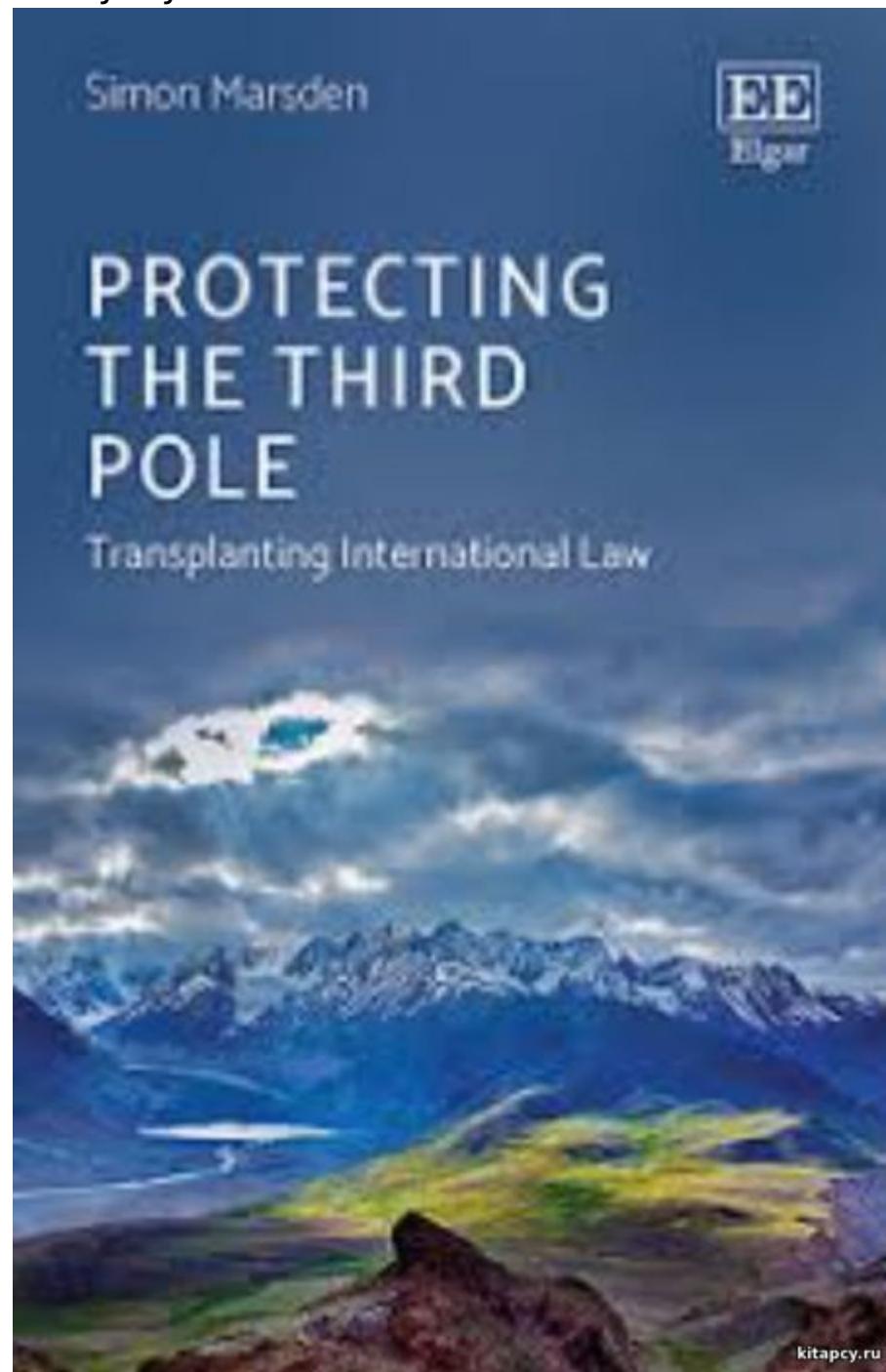
Özbegistanyň paýtagty Daşkentdäki Halkara ykdysadyýet we diplomatiýa uniwersitetiniň dosenti Akram Umarow bir mahallar Özbegistan bilen Gazagystanyň deň-derman peýdalanan we dünýäniň iň uly ýapyk deňzi bolan Aral deňziniň gaýtadan dikeldilme umydynyň ýokdugyny aýdýar: «Aral deňzi öldi, indi ony halas edip bilmeris».

Demirgazykdaky Syrderýadan, günortadaky Amyderýadan gelýän suwlar Arala ýetmänkä, pagta we beýleki ekinler ekilen meýdanlary suwarmak üçin paýlaşylýar. Sebitde hiç bir ýerde suwuň peýdalanyşyny kadalaşdyryan tehnologiyalar ulanylanoq, dolandyryş sistemalarynyň arasynda çäkli koordinasiýa bar, has ownuk derýalar we köller bilen bir hatarda esasy suw ulgamlaryna gönükdirilen oñyn işler ýola goýulmadık. Umarow «Suwuň ýaramsyzlygy dramatiki we köllerde suw isripçılıgi kän. Akyl satýan köp, ýöne iş oñarýan we edilýän iş ýok».

Bu ýagdaýlaryň hiç birem tutuşlygyna täzelik däl, emma sebitdäki suw problemasynyň çuňlaşýandygy täzelik. O.Ahmed Orta Aziýanyň ýaramaz suw hojalygynyň geçmişiniň «Staline baryp direýändigini» aýtdy. «Sowet modernizasiýasy gormonlydy we tradision suw hojalyk formalaryna üns bermediler», munuň ýerine «syýasatyň tebigatyň üstündäki güýjüni» mazamlaýan äpet maksatnamalary saýlap aldylar. Garaşsyzlykdan soň Orta Aziýa respublikalary edil Russiýada bolşy ýaly, tebigy baýlyklaryň gözegçiligini eline alan kleptokratlar tarapyndan basylyp alyndy.

O.Ahmed bularyň ýere «gowy suw hojalygyny dolandyrmak taýdan däl-de, şahsy baýlyk toplamak we syýasy güýç nukdaýnazaryndan garaýandygyny» aýdýar.

Sowet Soýuzy adamyň tebigatyň üstündäki agalygyny görkezmek üçin ösüše ýmtylan ýeke-täk ýurt däldi: Bentler XX asyryň ortalarynda ABŞ-da we başga ýerlerde ykdysady öwrülişigiň bir parçasasydy. Has ýakyn wagtlarda Hytaýyň ösmäge başlan döwründen bări onlarça ýylyň dowamynda Tibet platosyndan gözbaş alyp gaýdýan derýalaryň öñüni bentläp, özüniň suw howdanlaryna dolduryp goýmagy, häzirki wagtda tokaýlarynyň selçeňleşme, siltrasiýa, siller, şorlaşma, gurakçylyk ýaly problemalar bilen gidişyän aşakky goňşularы bilen dartgynlylygy hasam artdyrdy.

Umarow «Problemanyň düýp manysyna düşünenimizde, suwuň mundan

beýlak döwletleriň arasyndaky ähli gepleşikleriň baş temasyna öwrülendigine düşünip bileris» diýyär. Emma arada garaşylmadık aktýor bar: Taliban.

Taliban eýyämden Owganystandaky suwaryş problemasyna çözgüt tapmak üçin Amyderýanyň suwlaryny ulanýan bentleriň gurluşygyny alyp barýar.

Orta Aziýaly goňşularы Talibanyň derýa ýanaşyk oturan beýleki goňsy ýurtlara geňeşmezden alyp barýan maksatnamasynyň Amyderýanyň suwunyň deň ýarsyny kemeltjegini bilýär. Taliban Guşdepe kanalyny çekmek arkaly demirgazykdaky çölünü ekin meýdanlaryna öwürmek isleýär. Emma käbir hünärmenler kanalyň Orta Aziýa ýurtlaryna birgiden problemalary döretjegini gaýgy edýär.

Germaniyanyň Gisen şäheriniň Ýustus fon Libih adyndaky uniwersitetiniň Halkara ösus we Daşky gurşaw boýunça ylmy-barlaglar merkezinde işleýän asly özbegistanly Isgender Abdyllaýew oýlanyşykly meýilnamalaryň, inženerçilik kadalarynyň doly we dogry berjaý edilmän gurulýan kanaly sebäpli «suwuň zordan ýarysynyň kadaly paýlanyljakdygyny, galan ýarysynyň çole siňip gitjekdigini» aýdýar we sözüniň üstüne şuny goşýar: «Aladalanmaga zat köp. Bu kanalyň nähili işlediljekdigine ýa-da kadaly paýlanyljakdygyna düşünip bilemok».

I.Abdyllaýew Talibanyň hemlesiniň Orta Aziýanyň gurak ýurtlaryny ellerindäki suwy halas etmek üçin herekete geçmäge mejbür etjegini aýdýar: «Talibana dur diýmegiň manysy ýok, olar barybir durmaz. Bu ýer olaryň ýeri. Amyderýa Owganystandan gözbaş alyp gaýdýar we Owganystanyň içinden geçýär».

Bu ýagdaý edil häzir biri-birinden çekinşip duran goňşularы haçanam bolsa bir gün hasaplasmaga mejbür eder. I.Abdyllaýew bu barada şeýle diýyär: «Talibanyň hötdesinden geläýmek aňsat däl, emma beýtmek üçin entek giç hem däl. Bu ýagdaý Orta Aziýa bilen Owganystanyň arasyndaky suw boýunça ylalaşyga gelmegiň diňe başlangyjy».

Linn O'DONNELL.

Çarşenbe, 09.08.2023 ý. Publisistika